

ЧЕХИ НА МОВНІЙ КАРТІ УКРАЇНИ (остання третина XIX – перша третина XX ст.)

Місечко Ольга

Житомирський державний університет імені Івана Франка
o.misechko12@gmail.com

Чеська національна меншина почала формуватися на території України з кінця 60-х років XIX ст. за сприяння російського царського уряду, який, виявляючи після скасування кріпацтва (1861) зацікавленість в інтенсифікації розвитку Південно-Західного регіону імперії, заохочував переїзд на ці землі трудових мігрантів з Європи. Затвержені в грудні 1861 р. імператором Олександром II "Правила для іноземних працівників, що оселилися в Російській імперії" звільняли іноземців від податків за куплену землю і військової повинності [Національні 2000: 14]. Крім того, вони отримали право на адміністративне самоврядування та свободу віросповідання. Збіднілі селяни і безробітні робітники склали основну масу тогочасної чеської міграційної хвилі до губерній Російської імперії: Волинської, Подільської, Катеринославської та Херсонської. Для прикладу, в 1868 р. до Волинської губернії емігрувало 899 чехів, у 1869 р. – 1250 осіб, а в 1870 р. – 4 156. За даними першого і єдиного в Російській імперії перепису населення, проведеного 9 лютого 1897 року за ознакою мови спілкування, на українських землях проживало 11,4 тисячі чехів [Короткі 1928].

Серед цієї міграційної хвилі вирізнялася група високоосвічених чехів-фахівців з класичних мов (латини і давньогрецької), які у складі понад сотні молодих університетських

випускників-філологів зі слов'янських земель Австрійської імперії були запрошені у 1866 році до Російської імперії для викладання цих мов у гімназіях. У цей час в результаті прийняття "Статуту гімназій і прогімназій" (1864) в Російській імперії почала швидко зростати мережа гімназій, де класичні мови відігравали значну, а з 1871 р. (року внесення суттєвих змін до вказаного вище статуту) – головну роль у загальній середній освіті. Власних викладачів класичних мов в імперії відчутно бракувало. Історико-філологічні факультети університетів (в Україні – Харківського, Київського, Новоросійського), де здійснювалася фахова і педагогічна підготовка викладачів цих мов, виявилися не в змозі задовольнити потреби все зростаючої мережі класичних гімназій у вчителів. Тож студенти, зокрема, Празького університету, де в 1860-х роках кількість тих, хто вивчав класичну філологію, щоб викладати класичні мови у гімназіях, коливалася в межах 70-80, отримавши на батьківщині вчительський чи докторський диплом, поповнили за тим лави викладачів російських гімназій чи імператорських університетів, головним чином в українських землях [Журнал 1875: 25-26].

Утім у скорому часі російська преса відкрила гостру кампанію проти учителів-чехів, звинувачуючи їх у тому, що вони зі своїм недосконалим знанням російської мови не можуть забезпечити якісний переклад стародавніх творів і через це утруднюють засвоєння гімназистами класичних мов. Як відомо, тогочасне вивчення латини й давньогрецької мов будувалося виключно на читанні й перекладі стародавніх текстів російською мовою. Тому в умовах недостатнього володіння вчителем російською мовою знайомство з літературними і культурними зразками стародавнього світу втрачало свій сенс і

перетворювалося в уміння знаходити в текстах граматичні форми. Єдиним часописом, що виступив на захист учителів-чехів, були "Московские Ведомости", які редагував М.Катков – відомий ідеолог класичної освіти.

Тим не менше, багато чеських викладачів продовжили свою викладацьку кар'єру в Україні. В історії, зокрема, університетської іншомовної освіти знаходимо прізвища деяких з них. У Харківському університеті – це професор кафедри класичної філології, викладач англійської мови у 1889-1890 рр. Р. Шерцль (випускник філософського факультету Празького університету); в Київському університеті Св. Володимира – це приват-доценти університету, які працювали там наприкінці ХІХ–на початку ХХ ст., дійсні члени Київського відділення товариства класичної філології й педагогіки В.Петр (викладач грецької й латинської мов та курсу теорії й історії грецької музики, історії римської літератури) та А. Поспішіл (викладав спочатку в Київській класичній гімназії, а потім в університеті латину й грецьку мову); викладачі класичних мов Київських гімназій, дійсні члени того ж товариства Д. Орда, Л. Орда, Ф. Яреш та інші.

Учителі чеського походження запрошувалися також для викладання у чеських школах рівня початкової освіти та двокласних чесько-російських училищах, де предмети читалися чеською мовою.

Багато сторінок в історії іншомовної освіти в Російській імперії загалом і на українських землях зокрема пов'язано з іменем видатного чеського педагога Яна Амоса Коменського. Перший його підручник-читанка для першого року вивчення латинської мови під назвою "Двері мов відчинені, або розсадник мов та всіх знань" ("Janua

linguarum reserata siue seminarium linguarum et scientiarum omnium", 1631) та перший в історії навчання мови ілюстрований підручник "Видимий світ у малюнках, тобто змалювання і номенклатура всіх основних речей у світі і дій в житті" ("Orbis sensualium pictus. Hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum et in vita actionum Pictura et Nomenclatura", 1658), підкорюючи європейські держави, не оминули й українських земель. Внаслідок географічної, політичної і культурної наближеності України до країн Європи західні освітні ідеї швидко набували тут розголосу.

Книги, за якими Я. Коменський вводив послідовне, ступеневе навчання мов відповідно до різних вікових груп: "Переддвір'я" (дитячий вік), "Двері" (підлітковий вік), "Палац" (юнацький вік), "Скарбниця" (зрілий вік), будувалися не навколо засвоєння граматики, а за темами, взятими з життя. Зокрема підручник латинської мови "Двері мов..." включав такі розділи, як "Природа" (створення світу; елементи; небесна сфера; каміння, рослини, тварини), "Людина" (сутність тіла й душі; соціальні відносини: людська діяльність і життєві стосунки, шлюб, сім'я, народження; церква і держава; моральні стосунки: школа, наука, звички і чесноти, смерть і поховання), "Бог" (божий промисел; ангели). Цим його методика дуже відрізнялася від традиційної схоластичної, вербальної методики вивчення латинської мови як засвоєння граматики і синтаксису і більше наближала процес навчання іноземної мови до об'єктів реальної дійсності і шляху оволодіння рідною мовою. Таким чином, Я.А.Коменський одним з перших запропонував оригінальну систему навчання мови, побудовану на відповідності природі дитини і врахуванні характеру пізнавальних процесів.

У двох своїх визначних творах – „Велика дидактика” (1628 р.) та „Новітній метод мов” (1648 р.) – Я.А.Коменський висловив чимало ідей щодо методів і правил навчання іноземних мов, способів полегшення засвоєння учнями матеріалу, досягнення міцності знань, використання зорової наочності тощо. Так, він розробив цілу низку дидактичних і методичних порад учителю стосовно викладання іноземних мов, до яких належать наступні:

- вивчати треба лише необхідні мови;
- обсяг, ступінь засвоєння мови і спосіб навчання залежать від дидактичної мети;
- вивчення мов має йти паралельно з вивченням речей;
- засвоєння невідомої мови має будуватися на основі мови, вивченої раніше;
- навчати слід за допомогою прикладів, правил, шляхом практичного застосування або імітації ("наслідування");
- після закріплення знання мови на практиці корисно і вивченими мовами.

Ним були також сформульовані правила вивчення різних мов:

I. Кожну мову слід вивчати окремо, одна за одною, а не разом, щоб вони не заважали одна одній: починати з рідної, потім вивчати мову сусіднього народу, а затим – латину, грецьку та інші, порівнюючи словниковий склад і граматику з іншими мовами.

II. На вивчення кожної мови слід відводити певний час, наприклад: на рідну мову можна відвести 8-10 років, потім перейти до іншої вживаної іноземної мови, на яку достатньо відвести 1 рік, вивчення латини можна завершити за 2 роки і т.д.

III. Кожну мову краще вивчати "не шляхом правил, а на

практиці": якомога більше читаючи, пишучи, наслідуючи усне і письмове мовлення.

IV. Правила повинні підтримувати і закріплювати практику. Це особливо стосується "наукових" мов.

V. Правила повинні бути граматичними, а не філософськими: достатньо простого пояснення того, що відбувається і як відбувається – детальний розгляд причин і наслідків, схожостей і відмінностей буде тільки заважати.

VI. Нормою для формулювання правил мови, яка вивчається, має бути раніше вивчена мова.

VII. Перші вправи в оволодінні мовою повинні будуватися навколо вже відомих предметів, що допоможе концентрації уваги на словах, а не на названих предметах.

VIII. Усі мови можна вивчати за одним і тим самим методом [Коменский 1982: 399-401].

У XVII ст. педагогічні рекомендації й підручники з навчання мов Я.А.Коменського вже використовувалися у братських школах на українських землях. Деякі з його педагогічних творів були відомі вихованцям Києво-Могилянської колегії-кадемії Єпіфанію Славинецькому, Симеону Полоцькому та іншим, котрі в другій половині XVII ст. були запрошені до Москви для заснування там славяно-латинських шкіл. Саме Київська академія сприяла проникненню ідей Я.А.Коменського в Росію. На початку XVIII ст. його мовні навчальні книги вже широко застосовувалися в так званих "різномовних" школах Москви й Петербургу. Для навчання мов директор московської різномовної школи Е.Глюк пропонував свої рукописні переклади книг Я.А.Коменського "Двері мов" та "Видимий

світ у малюнках". У середині XVIII ст. завдяки навчальним проектам М.Максимовича, Г.Кониського та Т.Щербацького ці книги були введені як керівництво з викладання іноземних мов у Київській академії. У другій половині XVIII ст. дидактичні поради Коменського були використані у методичному керівництві під назвою "Спосіб навчання", створеному професорами Московського університету і надрукованому у 1771р. російською, латинською, німецькою і французькою мовами. У цій колективній праці викладалися методика навчання іноземних мов, співзвучна етапам мовознавчого курсу Я.А.Коменського, а серед рекомендованих навчальних посібників згадувалася книга "Видимий світ у малюнках".

Ідеї Я.А.Коменського щодо викладання іноземних мов знайшли своє відображення у діяльності Комісії у справі заснування народних училищ, створеної у вересні 1782 р. з метою проведення в Росії реформи шкільної освіти. Зокрема, до затвердженого 5 серпня 1786 р. Статуту народних училищ були докладені "Настанови головних народних училищ учителям іноземних мов", в основу яких ліг метод навчання мов, запропонований Я.А.Коменським. Ці настанови були використані у вчительській семінарії, організованій у 1786 р. у Петербурзі, в процесі підготовки вчителів народних училищ.

Спадщина Я.А.Коменського в царині вивчення іноземних мов була знову актуалізована в контексті критики граматико-перекладного методу навчання і обґрунтування застосування наочності при розробці так званого "натурального" методу навчання іноземних мов наприкінці XIX – на початку XX ст.

Отже, чеський вплив на мовний розвиток на українських землях у період їх перебування у складі Російської імперії проявлявся у

використанні чеських викладацьких кадрів і методичних ідей при викладанні іноземних мов – класичних (латини і давньогрецької) та нових (західноєвропейських).

Якщо політика Російської імперії протягом останньої третини XIX – початку XX ст. стосовно заселення українських земель іноземцями ґрунтувалася на задоволенні переважно геополітичних і економічних інтересів (заселення українських рубежів з метою захисту кордонів від зовнішньої експансії; освоєння безлюдних степів і розвиток там сільського господарства та підприємств тощо), то у період діяльності українських національних урядів 1917-1920 рр. національні меншини в Україні отримали юридичне й матеріальне сприяння з боку державного керівництва для становлення і розвитку національно-культурного будівництва.

Після встановлення в Наддніпрянській Україні радянської влади в 20-х роках XX ст., усвідомлюючи всю значущість підтримки з боку неросійських народів, які населяли територію СРСР, партія більшовиків у 1923 р. на своєму XII з'їзді поклала початок такому напрямку національної політики, як *коренізація*, що був спрямований на ідеологічно лояльне до влади виховання кадрів різних національностей, формування владного апарату з урахуванням національного чинника, сприяння національним культурам, мовам, освіті [Двенадцатый 1923: 75].

Відповідно до декрету ВУЦВК і РНК УСРР "Про заходи для забезпечення рівноправності мов та про допомогу розвитку української мови" (1 серпня 1923 р.), мови всіх національностей, що населяли Україну, проголошувалися рівноправними [Двенадцатый 1923: 106-109]. Чеська мова у числі інших національних мов вперше набула офіційно підтриманого державою поширення на території

Радянського Союзу.

Таким чином, на відміну від періоду останньої третини XIX – початку XX ст., коли вклад чехів у мовну палітру Російської імперії полягав у підтримці вивчення інших мов (іноземних), у 20-х роках XX ст. чеська мова стала рівноцінною фарбою цієї палітри.

Мовне питання посіло в політиці радянської влади щодо національних меншин особливе місце. Було задекларовано право національних меншин на здобуття шкільної і професійної освіти рідною мовою і можливість вільно користуватися нею у своїх зносинах з державними органами. Для реалізації населенням з числа національних меншин своїх громадянських прав вводилося судочинство й ведення справ державними й місцевими органами управління національними мовами. Обслуговування культурно-освітніх потреб національних меншин планувалося здійснювати на рівні забезпечення їх літературою й періодичними виданнями національними мовами; відкриття національних навчальних закладів, наприклад, пунктів з ліквідації неписьменності (лікнепів) та трудових шкіл; організації осередків культурного життя нацменшин, таких як національні театри, клуби, бібліотеки, сільські будинки, хати-читальні, червоні куточки.

Слід, водночас, підкреслити, що партія більшовиків ще на початку розгортання кампанії по сприянню національним культурам мала свої цілком певні цілі, які Й.Сталін чітко висловив у своїй промові на XIV з'їзді ВКП (б) (грудень 1925 р.): "Може статися дивним, що ми прихильники злиття в майбутньому національних культур в одну спільну (за формою й змістом) культуру, з одною спільною мовою, є водночас прихильники розквітання національних культур на даний момент у період диктатури пролетаріату. Але в цьому нема нічого

дивного. Треба дати національним культурам розвинутиися й розгорнутися, виявивши всі свої потенції, щоб утворити умови до злиття їх в одну спільну культуру з одною спільною мовою" [Гофман 1931: 29]. Тобто, правляча партія мала на увазі взяти під свій повний нагляд розвиток національних за формою культур і спрямувати його в контрольоване соціалістичне за змістом русло, яким би було легко керувати й використовувати у своїх цілях.

Стосовно чеської етнічної групи на основі проаналізованих друкованих і архівних матеріалів можна стверджувати, що протягом першої половини 20-х років ХХ ст. вона знаходилася поза відчутною увагою центральних державних органів, бо на початковому етапі розгортання роботи з національними меншинами (у термінах тих часів – "радянзації") в зоні державного впливу зі зрозумілих причин знаходилися насамперед найбільші національні групи.

Про специфіку розселення й географічного розташування чехів в радянській Україні свідчать матеріали ґрунтовної праці "Національні меншості на Україні (Реєстр селищ)", виданої Центральним статистичним управлінням (ЦСУ) України в 1925 р. [Національні 1925]. Підсумовуючи статистичні відомості з цієї праці, український дослідник Б.В.Чирко подає узагальнену кількість населених пунктів, де мешкали чехи в Україні – 140 [Чирко 1995: 12]. У відповідності з тогочасною державною політикою адміністративно-територіального поділу, національні меншини, що мешкали згуртовано на певній території, об'єднувалися у національні сільські та селищні ради. Виділення національних адміністративно-територіальних одиниць йшло в такій послідовності: спершу формувалися німецькі ради, потім болгарські, чеські, грецькі, молдавські [Протоколи 28 вересня 1928 р. – 22 квітня

1929 р.:170]. Тобто чеські національні ради були утворені в числі перших. Проте у складі окружних комісій у справах національних меншостей, утворених травневою (1925 р.) постановою РНК УСРР, не було жодного співробітника для роботи з чеською меншиною [Чирко: 20]. Єдиний інструктор для роботи серед чехів працював у партійних органах – при Волинському губкомі КП (б)У [Чирко: 23].

Серед чеських національних адміністративно-територіальних одиниць були утворені лише сільські ради, до складу яких могли входити від одного до кількох сіл чи хуторів. Кількість сільських рад з переважанням чеського населення у 1925-1926 рр. суттєво збільшилася. Зі знайдених в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ) у м. Києві звітів про діяльність Центральної комісії у справах національних меншостей (ЦК НМ) при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті (ВУЦВК) дізнаємося, що якщо на 1 квітня 1925 р. у місцях компактного проживання чехів було виділено 5 національних сільських рад (4 у Волинській губернії та 1 в Катеринославській), то на 1 жовтня 1926 р. чеських національних сілрад було вже 13 (у Волинській, Донецькій, Київській, Одеській губерніях). Вони охоплювали 28 населених пунктів [Звіти 1924–1926: 2, 30-34, 61, 91]. Наприкінці 20-х років чеське населення проживало компактними групами у Волинській, Шепетівській, Коростенській, Бердичівській, Київській, Мелітопольській округах, а в Одеській і особливо Першотравенській (Першотравенськ нині називається Первомайськ – *О.М.*) округах чехи жили невеликими групами в 2-3 колоніях [Протоколи 28 вересня 1928–22 квітня 1929 рр.: 136]. Після реформування національного районування у вересні 1930–лютому 1931 рр. в Україні налічувалося 12 чеських

сільських рад, які розташовувалися в таких районах: Базарському, Дзержинському, Житомирському, Заславському, Козятинському, Малинському (2 сільради), Мелітопольському, Славутському, Черняхівському (2 сільради), Чуднівському [Документи 7 січня – 4 грудня 1931: 112]. За станом на 1932 р., у межах обласного поділу України розташування чеських національних сільських рад було таким: у Дніпропетровській області – 1 сільська рада, у Вінницькій області – 5, у Київській – 6 [Чирко 1995: 48]. Чехи, що мешкали відокремлено в інших селах, селищах чи містах з переважанням інших національних груп, були змушені адаптуватися до національної специфіки умов свого проживання.

Серед усіх національних меншин, що населяли українські землі, чехи відносилися до групи малочисельних. Цифри щодо кількості чеського населення на території УСРР в 20-ті рр. ХХ ст. у різних автентичних джерелах різняться. Так, серед даних, зібраних у 1924 р. ЦК НМ про чисельність національних груп у різних губерніях України, наводиться цифра у 10.702 особи чеської національності. Переважаюче число чехів населяло Волинську губернію (6.880 осіб), найменшою була чисельність чехів в Одеській губернії (548 осіб) [Звіти 1924–1926: 116–120]. До слова, чехи, що проживали в Одеській губернії, виявляли найменшу активність у соціальному житті. Цей висновок можна зробити, зокрема з тих фактів, що на початку 20-х років, коли серед понад 50 національностей півдня України спостерігалось велике поживлення громадської діяльності, чеська етнічна група не надсилала своїх представників ані до нарад, що відбувалися з різних питань життєдіяльності нацменшин при президії нацбюро Одеського губкому партії, губвиконкому чи окружкомів, ані до безпартійних конференцій

робітників і селян нацменшин [Гусева, Цобенко 1991].

За даними ЦСУ на 1 січня 1926 р., в Україні налічувалося 12.358 чехів, або 0,2% загальної величини населення республіки і загалом 75% усього числа чехів в СРСР. Відсоток міського населення серед чеської меншини УСРР, за цими даними, становив 27,5% [Протоколи 28 вересня 1928 р. – 22 квітня 1929: 169]. Ці цифри майже співпадають з величинами, наведеними ЦК НМ у звіті про свою роботу в 1926 році, де вказувалося, що на 28 жовтня 1926 р. 13 національними радами було охоплено 7.180 чехів (звідси слідує, що решта представників чеської меншини проживало малими групами в інших населених пунктах – *О.М.*), що складало 79,1% сільського населення цієї національної групи і 57,9% усього населення чеської національності в УСРР [Звіти 1924–1926: 30–34]. Статистичні дані короткого перепису населення України 17 грудня 1926 року стверджували, що на її території проживало 15.905 чехів. З них у містах проживало 23,5%, у селах – 76,5% [Короткі 1928: XIII].

За усталеною з перших часів міграції чехів до України традицією, вони у переважній своїй більшості займалися сільським господарством і проживали у сільській місцевості – в селах чи хуторах. Чеську меншину характеризували як таку, що належить до найбільш селянських національних груп. Разом з німецькою національною меншиною, чехи відзначалися високою культурою ведення господарства, великими розмірами землекористування і більшим відсотком заможного селянства, ніж серед українців та інших національних груп [Протоколи 28 вересня 1928– 22 квітня 1929: 169]. Особливістю чеського господарства було вирощування хмелю. З кінця 20-х – початку 30-х рр. ХХ століття деякі чеські родини, зокрема ті, що рахувалися чеськими

підданими, почали виїздити з України на батьківщину. Якась кількість чехів, піддавшись на агітацію, виїхала до Сибіру.

Перепис 1926 року вказав на існуючу розбіжність у збереженні традиції користування рідною мовою між сільськими і міськими мешканцями з числа національних меншин. Жителі міст-представники національних меншин більшою мірою, ніж сільське населення, втрачали рідну мову. Тобто, з одного боку, збереження національної мови залежало від способу життя й власних пріоритетів вихідців з національних меншин. З іншого боку, залежно від кількісного складу національної групи, держава прикладала більше чи менше зусиль до підтримки національної ідентичності.

Народний комісаріат освіти (НКО) України став першим наркоматом, що почав втілювати нову мовну політику й розбудовувати необхідну для цього освітню мережу. Мережа національної мовної освіти охоплювала як шкільні заклади, так і заклади ліквідації неписьменності. У цьому зв'язку важливо відзначити, що відсоток письменних серед чеської меншини, за даними перепису 1926 р., був значно вищим (74,5%) у порівнянні з українським населенням (41,4%), що свідчило про високий рівень освіченості серед чехів. З цієї загальної кількості письменних рівень писемності рідною мовою був теж високим – 66,4%. Для порівняння наведемо кілька цифр про стан писемності рідною мовою в інших малочисельних національних меншинах, про які загалом говорилося, що майже всі малокількісні національні групи мали значно вищий відсоток письменних, ніж українці. Скажімо, з загальної кількості письменних у своїй етнічній групі частка письменних рідною мовою білорусів становила 4,6%, караїмів – 13,9%, литовців – 26%, вірмен – 56%, грузин – 56,8%, латишів – 60,3%, татар – 74,8%. В

українців ця цифра становила 67,1%. При цьому в усному спілкуванні рідною мовою користувалося 84,8 % чехів, котрі проживали в Україні, що засвідчувало низький рівень їх суспільно-культурної асиміляції [Протоколи 28 вересня 1928 –22 квітня 1929: 118].

Окрім родинного середовища як чинника збереження рідної мови, другу за значенням роль у її поширенні відіграла школа. Важливим кроком у забезпеченні можливості навчання дітей з числа національних меншин рідною мовою стало прийняття НКО УСРР у 1926 р. "Схеми системи освіти серед національних меншостей УСРР", згідно з якою національна школа отримувала право відкриватися в пунктах, де було не менше 20 дітей шкільного віку відповідної національності [Войналович 2011: 48]. Основу шкільної освіти для національних меншин складала 4-річна початкова школа (молодший концентр семирічки), сільська, містечкова та міська школи. Крім того, у районних центрах, більш крупних містечках та містах створювалися старші концентри семирічних трудових шкіл. Малочисельність чеської меншини і її скупченість головним чином у сільській місцевості були, як думається, головними чинниками того, що від початку 20-х і до кінця 30-х років в місцях компактного проживання чехів діяли лише школи І концентру (початкового освітнього рівня) з рідною мовою викладання; чеськомовних шкіл старшого концентру так і не з'явилося. Чеських національних професійних навчальних закладів теж не відкривалося.

Ставлення чеського населення до школи з чеською мовою викладання оцінювалося як позитивне. Чехи брали активну участь у розбудові національної школи і її утриманні. Повідомлялося, що шкільними приміщеннями чеські школи були забезпечені навіть краще, ніж інші національні меншини [Протоколи 28 вересня 1928 –22 квітня

1929:75]. Кількість чеськомовних шкіл і учнів у них спочатку зростала. Так, у 1924/25 навчальному році в Україні діяло 10 трудових шкіл з чеською мовою викладання (853 учні, 14 учителів); у 1925/26 н.р. шкіл було вже 17, учнів – 926, а вчителів – 21 [Звіти 1924-1926: 10]. Охоплення чеських дітей цими школами складало 50% [Протоколи 28 вересня 1928–22 квітня 1929: 175]. У 1926/27 н.р. у 16 чеськомовних школах навчалося 1012 учнів [Итоги 1927 : 50]. У змішаних за національним складом місцевостях при наявності до 20 учнів чеської національності відкривалися чеські класи в інших національних школах. Так, у польській школі міг функціонувати чеський та український класи. Якщо у школі було декілька національних класів (груп, чи комплектів) і жодна з національних груп не мала суттєвої переваги, то такі школи вважалися змішаними національними школами (наприклад, українсько-чеські).

Найвищим рівень охоплення чеськомовною початковою освітою дітей був у Волинській губернії. Наприклад, в матеріалах Коростенської округової інспектури народної освіти з приводу ставлення батьків до мови навчання дітей, надісланих у березні 1930 р. до Ради національних меншостей НКО, відзначалося: "... Щодо чехів, то вони найбільше надають ваги навчанню дітей на рідній мові" [Чирко 1995: 103]. З даними НКО на 1926/27 р. про розташування чеськомовних трудових шкіл в конкретних округах, що входили до складу цієї та інших губерній, можна ознайомитися з наступної таблиці (до таблиці, взятої з архівних справ, з якихось невідомих причин увійшли не всі округи – *О.М.*).

Таблиця 1.

**Список
чеських трудшкіл на 1926-27 рік за даними НКО УСРР**

[Листування 13 жовтня 1927–27 вересня 1928: 47]

Округи	Число шкіл	Число учителів	Число учнів
Волинська	3	4	110
Коростенська	3	5	206
Шепетівська	3	3	105
Київська	2	4	78
Мелітопольська	1	2	83
Першотравенська (с. Врадіївка – <i>Авт.</i>)	1	1	38
Автономна Молдавська СРР	1	1	33
Разом	14	20	653

У 1927/28 н.р. в Україні діяло 15 повністю чеських шкіл і 2 змішані українсько-чеські школи [Протоколи 28 вересня 1928 –22 квітня 1929: 120]. За даними ЦСУ УСРР за 1929/30 н.р., у 15 чеських школах I (молодшого) концентру навчалось 578 учнів. А на 1930/31 н.р. – перший рік здійснення в УСРР загального обов’язкового навчання дітей 8-10 років – чеські школи готувалися прийняти 535 дітей цього віку. Крім суто чеськомовних шкіл у цьому навчальному році мали відкритися ще 10 нових класів (комплектів) для чеських дітей в інших школах [Гофман 1931: 29, 31]. Як бачимо, наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. тенденція зростання чеських шкіл і учнів у них змінилася на тенденцію спаду, що можна пояснити відсутністю відповідної мережі шкіл II (старшого) концентру, середніх і вищих професійних навчальних закладів з чеською мовою навчання. Це свідчило про те, що в очах батьків навчання дітей чеської національної меншини рідною мовою втрачало перспективу, бо після закінчення національної школи I концентру їм доводилося вступати до української або російської середньої школи. Крім того, певний вплив на відвідування дітьми шкіл з рідною мовою навчання мала

"розпорошеність й брак учителів" [Гофман 1931: 30].

Брак кваліфікованого учительства загалом відзначався як найбільша перешкода на шляху поширення рідномовної шкільної освіти серед національних меншин. Як відзначалося в офіційних документах другої половини 20-х рр., кваліфікаційний рівень учителів національних шкіл оцінювався як недостатній. На початок 30-х рр. жодна національна меншина не була достатньою мірою забезпечена педкадрами. Справа професійної підготовки учителів для чеських шкіл в Україні довгий час не вирішувалася зовсім. Навіть у межах СРСР, як відзначалося у звіті про стан роботи серед малочисельних національних меншостей у 1928-1929 р., неможливо було знайти чеських учителів, "що мали б відповідну педагогічну та політичну підготовку" [Протоколи 28 вересня 1928 –22 квітня 1929:75]. Тому інколи в школах працювали випадкові люди, без належної кваліфікації.

Проблему забезпечення національних шкіл педагогічними кадрами почали розв'язувати насамперед за допомогою мобілізації колишніх учителів і різноманітних форм перепідготовки вчителів, а саме: короткотермінових (до двох неділь) та довгострокових курсів (до шести місяців), з'їздів, конференцій різного рівня, семінарів, роботи у гуртках, а також оволодіння вчителями уміннями самопідготовки. Вперше курси для перепідготовки учителів для чеськомовних шкіл були організовані в Україні лише в 1926/27 н.р. [Листування 9 листопада 1926–29 жовтня 1930: 31, 35, 43, 48]. На таких курсах учителям викладалися педагогічні та соціальні дисципліни рідною мовою, а також розглядалася методика викладання національної мови, літератури й краєзнавства. Крім того, педагогів, що володіли мовами національних меншин, у тому числі й чеською мовою, запрошували до переходу з українських шкіл до

національних загальноосвітніх установ [Бюлетень 1925: 52].

До підготовки нових чеських вчителів для трудових шкіл початкового освітнього рівня долучився в кінці 20-х років Київський український педагогічний технікум ім. Б. Грінченка, з приводу якого НКО прийняв рішення щорічно, починаючи з 1927 р., набирати на навчання 10 осіб чеської національності. Крім обов'язкової для всіх навчальної програми, студенти-чехи слухали спеціально розроблений для них курс чеської мови і літератури. До викладання цього курсу був запрошений штатний фахівець-педагог [Листування 22 листопада 1926–24 вересня 1927: 7]. У результаті реорганізації в Україні в серпні 1930 р. мережі й системи педагогічної освіти було створено чеську групу при Коростишівському педтехнікумі [Бюлетень 1930: 5]. Протягом 1931–1934 років студентський склад так званого "чеського сектора" цього педтехнікуму становив: у 1931/32 н.р. – 37 осіб; у 1932/33 н.р. – 71 особу; у 1933/34 н.р. – 38 осіб [Нейман 1934: 93]. План набору до технікуму студентів з чеською мовою викладання на 1935 р. склав 30 осіб [Бюлетень 1935: 6–10]. Після закінчення 3-річного навчального періоду в цьому педтехнікумі випускники чеської групи поповнювали лави кваліфікованих працівників чеськомовних дошкільних закладів і шкіл молодшого концентру. Проте й педагогічні технікуми не давали змогу повністю вирішити питання задоволення потреби у національних педагогічних працівниках. Зокрема, у 1932/33 н. р. з Коростишівського педтехнікуму вийшло 8 чеськомовних випускників, що склало лише 40% від загальної потреби [Нейман 1934: 92].

На вивчення чеської мови й літератури студентами педагогічного технікуму відводилося суттєво більше часу, ніж на українську й

російську (яка теж була обов'язковою). Наприклад, у плані педагогічних технікумів на 1934/35 н.р. на вивчення чеської мови протягом 3 років навчання відводилося 329 год. (для порівняння – на українську й російську мови призначалося по 225 год.), на методику навчання мови (національну й українську) – 96 год, на національну літературу – 85 год (на українську й російську – по 70 год., а всесвітню – 35 год.) [Войналович 2011: 122]

Серед архівних матеріалів нами знайдені підтвердження того, що чеська громада була серйозно занепокоєна проблемою збереження своєї мови й культури. Так, у 1928 р. учитель с. Крошна Житомирського району Волинської округи Вадседалек звернувся до Ради національних меншин НКО з листом, в якому пропонував цілу низку заходів для покращення культурно-освітнього обслуговування чеського населення України. Його пропозиції відзначили як дуже цінні, проте далеко не всі з них були зреалізовані в подальшому. З числа тих, що були враховані, назвемо організацію у 1928/29 н. р. чеського семінару для шкільних вчителів при Волинському Інституті народної освіти (ІНО) (м.Житомир), в якому взяло участь 6 осіб, що в жовтні 1928 р. успішно склали вступні іспити [Листування 19 листопада 1926–12 липня 1929: 3]. Організація такого семінару дала поштовх до концентрації в цьому регіоні групи чеських фахівців, від яких очікували поживлення видавничої справи чеською мовою. До кошторису 1928/29 бюджетного року було внесено також скликання міжокругової виробничої наради чеських культосвітніх працівників [Листування 13 жовтня 1927–27 вересня 1928: 42].

У 1930/31 н.р., у зв'язку з введенням обов'язкової загальної освіти виникло питання про організацію короткотермінових 2-місячних

курсів підготовки вчителів національних меншин при відповідних педтехнікумах. Ці курси були розраховані, в тому числі, на підготовку 30 чеських учителів [Гофман 1931: 32]. У 1933 р. через систему річних і короткотермінових курсів пройшло 20 чеських учителів для шкіл І концентру [Нейман 1934: 94].

Як уже згадувалося вище, підготовка учителів для чеських шкіл в Україні здійснювалася й в ІНО, які в 1930 р. були реформовані в Інститути соціального виховання. З 1930/31 н. р. у складі мережі вищих педагогічних навчальних закладів України функціонував вже не Волинський, а Житомирський ІСВ з чеською групою [Бюлетень 1930: 5].

У цей же час в Україні вперше була розроблена система спеціальної лінгвістичної освіти, до змісту якої поряд з підготовкою вчителів іноземних мов і літератур входила також і підготовка вчителів мов для шкіл національних меншин [Мисечко 2008: 190-260]. У складі цієї системи серед інших закладів був єдиний навчальний заклад, що готував фахівців з чеської мови – Український інститут лінгвістичної освіти (УІЛО) у м. Києві. Цільове призначення УІЛО полягало в підготовці "високо кваліфікованих викладачів чужоземних мов та літератури національних меншостей УСРР для радянських ВИШів і технікумів та перекладачів науково-технічних і художньо-літературних творів, які на базі відповідної загальноосвітньої та фахової наукової підготовки набули глибоких теоретичних та науково-практичних знань з однієї фахової мови та літератури і щонайменш з однієї додаткової та опанували обидві мови практично, одну з них – досконало" [Протоколи 10 травня–12 вересня 1930: 126]. Діяльність інституту мала здійснюватися в двох площинах – науково-практичній і науково-теоретичній. Науково-практична діяльність

охоплювала підготовку викладачів західних та східних мов і літератур для вищої школи, робітфаків, технікумів, курсів, учителів мов та літератур національних меншостей УСРР, а також науково підготовлених перекладачів. Науково-теоретична діяльність полягала в підготовці аспірантів, наукових робітників та дослідників у галузях: "а) мовознавства – спеціального щодо окремих спеціальних мов та мов меншостей і порівняльного щодо споріднених мов; б) історії літератур, особливо новітніх течій, спеціально щодо окремих чужоземних літератур та літератур меншостей та порівняльної літературної критики, в) методики наукових перекладів на рідну мову та мови національних меншостей та з рідної на чужу мову, д) налагодження наукових та практичних, економічних і культурних зв'язків із закордоном" [Протоколи 10 травня–12 вересня 1930: 126].

Отже, поява такого інституту сприяла підготовці не тільки високо кваліфікованих педагогічних кадрів для закладів освіти національних меншин, а й перекладачів, яких гостро не вистачало у справі випуску нових і перекладі з української мови чинних навчальних підручників мовами національних меншин.

З першого року існування УІЛО (1930) у ньому було відкрито польсько-чеський відділ з планом набору на I курс 30 осіб [Листування 24 листопада 1930–30 грудня 1931: 51]. Щоб забезпечити наступні набори на відділи мов національних меншин та підготовки майбутніх студентів до успішного виконання навчальної програми у 1931/32 н. р. були відкриті вечірні робітфаки та колгоспні й радгоспні факультети інституту у кількох національних адміністративно-територіальних районах, у тому числі радколгоспфак в Копиліві (Макарівський р-н, Київська обл.), де компактно проживали польські,

чеські, німецькі, єврейські етнічні групи [Матеріали 1930–1932: 71].

Іншою важливою проблемою чеськомовних шкіл була відсутність чеськомовних підручників і навчальних посібників. Оскільки чехи, за кількістю проживаючих в Україні, відносилися до малочисельних національних меншин, підготовка кадрів зі знанням чеської мови, забезпечення їх чеськомовною навчальною, художньою (як для дорослих, так і для дітей), технічною літературою й періодичними виданнями ускладнювалася. Заступник НКО УСРР Я. Ряппо у 1927 р. відзначав: "Щодо роботи серед дрібніших і розпорошеніших національностей, то її лише тепер розгортається. У зовсім зародковому стані є праця серед вірмен, латишів, асирійців і чехів. Треба сказати, що вона майже не можлива, бо немає робітників освіти, а їхня підготовка не легка. Тому НКО України поставив це питання перед сусідніми національними республіками, щоб установити культурний зв'язок, притягти робітників і набути відповідної літератури й підручників. Щодо поляків, чехів, болгар тощо, то треба притягти придатні культурні сили з-за кордону та набувати звідти відповідну літературу і підручники [Ряппо 1927:113]".

З наведеної цитати зрозуміло, що культурно-просвітницька робота рідною мовою в місцях проживання чеської національної меншини в Україні суттєво стримувалася через відсутність підготовлених кваліфікованих працівників і брак друкованої вітчизняними видавництвами літератури рідною мовою. Так, за архівними даними, у 1925-1926 роках діяло кілька чеськомовних установ: 1 клуб, 8 сільських будинків, 10 хат-читалень, 11 червоних куточків, жодної бібліотеки [Звіти 1924–1926: 11]. У 1927-1928 рр. їх кількість суттєво скоротилася до 1 чеського й 1 україно-чеського

сільського будинку, 3 чеських і 1 україно-чеської хат-читален. Ані чеських клубів, ані лікнепів не було [Протоколи 28 вересня 1928 –22 квітня 1929: 81]. Усі вони потребували літературних ресурсів, яких гостро не вистачало. Наприклад, у 1925-1926 рр. не було видано жодної чеськомовної книги, газети чи шкільного підручника, що, як бачимо, вплинуло на скорочення кількості чеських культурно-освітніх установ у наступні роки [Звіти 1924–1926: 11]. Вся література для чеськомовних культурно-освітніх установ та періодика виписувалася з-за кордону.

До видавництва літератури чеською мовою реально приступили лише наприкінці 20-х років. При всеукраїнській філії загальносоюзного видавництва Центрвидав (Центральне видавництво народів СРСР при Президії ЦВК СРСР) – єдиної в Україні установи, що займалася друком й розповсюдженням літератури мовами національних меншин – було відкрито чеську секцію. Лише у 1926-27 році до його плану на друк увійшло 12 друкованих аркушів видань чеською мовою [Протоколи 28 вересня 1928–22 квітня 1929: 176]. У 1927/28 н.р. у друці українськими видавництвами знаходилися буквар "Черванки" (автори Гаєк та Рихлик) та читанка "Зарничка" для III-IV року навчання (автор Гаєк, тираж 2000) [Листування 13 жовтня 1927–27 вересня 1928: 46]. Перша чеськомовна абетка радянського видання надійшла до шкіл лише в 1928/29 навчальному році [Листування 13 жовтня 1927–27 вересня 1928: 42]. Загалом у 1926-1928 рр. Центрвидав випустив літератури чеською мовою аж... на 100 карбованців [Протоколи 28 вересня 1928 – 22 квітня 1929: 120]. У постанові Секретаріату ВУЦВК про обстеження роботи серед нацменшостей на Україні від 10 травня 1930 р. відзначалася як "неприпустимо квола" робота з видавництва чеськомовної літератури [До історії 1992: 104]. Радянських газет чи

журналів чеською мовою в Україні взагалі не виходило. Разом з тим, як читаємо у звіті про стан обслуговування чеської меншини в одній з округ, молодь була зацікавлена навіть більше, ніж старші люди – "кволо грамотні на чеській мові" – у володінні рідною мовою. Проте відсутність літератури чеською мовою "не давала належних наслідків" [Протоколи 28 вересня 1928 – 22 квітня 1929: 160].

Обмежені обсяги видавничої роботи чеською мовою Центрвидав пояснював, з одного боку, своєю незмогою охопити повністю попит на літературу національними мовами через відсутність технічних друкарських можливостей. Крім того, вартість шкільних підручників чеською мовою чи мовою іншої малочисельної національності через малий тираж коштували учневі у 3-4 рази дорожче, ніж такий самий підручник українською чи російською мовою [Листування 31 жовтня 1927 – 1 вересня 1928: 21]. З іншого боку, посилялися на відсутність необхідних авторських і перекладацьких сил. Тому в серпні 1928 р. Центрвидав звернувся до колеги Наркомторгу з доповідною запискою, в якій пролунала пропозиція закуповувати частину літератури національними мовами за кордоном, щоб задовольнити попит шкіл, бібліотек, клубів та інших культурних організацій. У записці підкреслювалося, що відсутність друкованого слова мовами національних меншостей, "починаючи з канцелярської реєстраційної книжки, звичайного плаката та статуту будь-якого кооперативного товариства та кінчаючи підручником для профшколи", відштовхувало читача від іншої більш цінної літератури [Листування 31 жовтня 1927–1 вересня 1928: 21-22]. Між цими рядками читається, що видання літератури національними мовами мало велике ідейно-пропагандистське значення, оскільки воно загалом заохочувало до

ознайомлення з друкованою продукцією й слугувало засобом донесення ("просунення", як говорилося в тексті) до мас національних меншин агітаційної політичної й суспільної літератури, зокрема про комуністичний рух, індустріалізацію країни, колективізацію сільських господарств тощо. Недаремно найважливіші державні й партійні документи, такі як, скажімо, Конституція 1936 р., перекладалися мовами національних меншин і в обов'язковому порядку розповсюджувалися серед бібліотек, хат-читален, клубів тощо.

З аналізу доступних архівних документів, зокрема, звітів про обстеження працівниками ЦК НМ в 1930 р. місць компактного проживання в Україні чеської національної меншини, можна зробити висновок, що найактивніше чеськомовна культура підтримувалася у Волинській окрузі. Наведемо деякі факти на підтримку цієї думки.

Наприклад, Крошненська сільська рада Житомирського району Волинської округи охоплювала 3 населених пункти: село Крошна Чеська, хутори Нова Крошна й Хінчанка (з переважанням українців). На липень 1930 р. у національному складі сільради переважали чехи (68,2%, або 61 родина чисельністю 667 осіб); без х. Хінчанка частка чехів становила 84,3% мешканців. Школу-чотирирічку, яка номінально рахувалася чеською, відвідувало 42 чеські дитини, 99 українських дітей та 52 польські дитини, у тому числі з сусідньої української сільради. З 5 вчителів було 4 українських і 1 польський. Хоча діти чехів навчалися українською мовою, проте чеська культурна традиція мала підтримку у вигляді хати-читальні, членами якої було 67 чехів (для порівняння: українців серед членів хати-читальні було 8, поляків – 7, євреїв – 2). При хаті-читальні діяло 2 драматичних гуртка, один з яких був чеським. Ставилися п'єси

чеською мовою. Випускалися стінні газети, в тому числі чеськомовні. За результатами обстеження порушувалися питання забезпечення чеських дітей учителями-чехами й проведення навчання чеською мовою; запрошення кадрів агрономів, зоотехніків й інших фахівців чеської національності; здійснення ділового спілкування районних громадських організацій і державних владних органів з чеською сільрадою її рідною мовою [Висновки 1930: 41].

Інша сільрада – Високо-Чеська сільрада Черняхівського району Волинської округи – населялася чехами, котрі емігрували сюди ще в 1878-80 рр. На момент обстеження в липні 1930 р. чехи становили 91,5% мешканців (505 осіб) трьох населених пунктів, що входили до складу сільради: Високочеської колонії, хуторів Виногради й Гарбиші. До 4-літньої початкової школи ходило всього 36 дітей (всі чеської національності), яких навчав 1 учитель. Серед шкільних підручників були лише вже добряче зношені книги, виписані з Чехії ще в 1925 р. Радянських чеськомовних букварів, підручників, географічних карт, іншого дидактичного матеріалу до школи так і не надійшло. Так само як не було в шкільній бібліотеці й дитячих книг чеською мовою. Хату-читальню відвідувало 23 чехи (з 31 користувача). З 1100 одиниць книг у бібліотеці 400 було чеськомовних. Виписувалася чеська газета "Руде Право". Діяв чеський драматичний гурток [Висновки 1930: 68-70].

Як бачимо, підтримання чеськомовної культури в місцях компактного проживання цієї етнічної групи покладалося головним чином на самих мешканців чеських сільрад. Власне, це було відображенням загальної тенденції тогочасної національної політики, при якій національні меншини, за словами українського історика

В.Даниленка, були суб'єктом, а не об'єктом, національної політики і могли саморозвиватися. Радянська держава докладала до цього мінімальних зусиль і опікувалася в основному тим, щоб здійснювати нагляд за діяльністю національних сілрад.

Як головний недолік у роботі національних органів влади 1920-х-початку 1930-х рр., у тому числі чеських, відзначалося ведення справ не рідною мовою, а українською чи російською. По-перше, постійно відчувалася нестача відповідно підготовлених до ведення справ національною мовою секретарів місцевих рад. По-друге, не вистачало необхідних для діловодства бланків документів національними мовами. По-третє, складно регулювалося листування між національними сілрадами й вищими установами – районними чи окружними виконавчими комітетами, які охоплювали роботу сільських і селищних рад різних національних меншин. Для прикладу, наприкінці 20-х рр. в одній з чеських сілрад мовні стосунки з окружним виконавчим комітетом відбувалося через польського інструктора цього комітету, що пояснювалося відсутністю чеськомовних працівників [Протоколи 28 вересня 1928–22 квітня 1929: 160]. Причому зусиль, які органи влади прикладали для підготовки необхідних кадрів для свого апарату з метою обслуговування національних районів їх рідною мовою, було недостатньо. Зокрема, попри розроблену в цей час мережу курсів для підготовки й перепідготовки секретарів національних рад, серед зазначених курсів не було знайдено таких, що були розраховані на підготовку працівників чеських сілрад [Чирко 1995: 51]. З часом нездатність вести справи з національними районами почала позиціонуватися як така, що має політичний характер. Але в умовах розпочатої в грудні 1932 р. "чистки" партійних і, відповідно, державних

кадрів та їх постійної зміни це завдання виявлялося практично недосяжним.

Показовими у цьому відношенні є рішення засідання окружного бюро національних меншин при Мелітопольському окрвиконкомі від 1 жовтня 1928 р. за підсумками обстеження Чехоградської сільради Кізіярівського району. Чехоградській сільраді було запропоновано вжити заходів до усунення цілої низки недоліків, пов'язаних з використанням у її роботі чеської мови. Насамперед, вказувалося на те, що діловодство та листування з населеними пунктами сільради здійснювалося її працівниками російською мовою, а не чеською, якою володіла більшість населення. Далі ставилося питання про необхідність забезпечення шкіл Чехоградської сільради необхідною кількістю підручників та учбовим приладдям чеською мовою, а також постачання чеськомовною літературою та газетами хат-читален, в яких на той час налічувалося лише 30 книжок рідною мовою [Протоколи 28 вересня 1928 –22 квітня 1929: 35].

Радянська влада використовувала національну мову як суттєвий засіб залучення національних меншин до співпраці з державними органами у ході зміцнення радянського ладу в державі. Зокрема, при підготовці щорічних виборів до сільрад особливо великого значення надавалося забезпеченню населення в місцях компактного проживання національних меншин виборчими картками, списками виборців і тих, хто був позбавлений виборчих прав, рідною мовою. Наголошувалося на необхідності проведення звітних кампаній рідною мовою. На районні з'їзди рад національних районів надсилалися представники уряду, що володіли мовою відповідної національності, для звіту про роботу уряду. Всі ці заходи мали активізувати участь національних

меншин у виборах до рад і підтримку ними місцевих органів радянської влади. При проведенні в 1925-26 році першої широко організованої виборчої кампанії національними мовами, як свідчить статистика, бажаного ефекту було досягнуто. В той час як, скажімо, на виборах до сільрад 1926 року корінне населення України ще з пересторогою ставилося до радянської влади і середня цифра його виборчої активності склала 54%, участь у виборах до національних рад була значно вищою. Чеська меншина увійшла до числа найактивніших і з цифрою у 61% поступилася лише полякам (63,5%) [Звіти 1924-1926: 8]. Цікаво, що виборців до російських національних рад, для яких було заготовлено найбільша кількість виборчих карток рідною мовою – 800 тисяч, прийшло на вибори найменше – 51,3%. Можна зробити висновок, що сприятлива політика рівності мов, впроваджувана в той час серед національних меншин, справді справила позитивний вплив на лояльність національних меншин до радянської влади. В російської ж меншини, яка не мала особливих мовних труднощів на території зросійщеної століттями України, ставлення до нової влади визначалося не стільки мовними бонусами, скільки відсутністю справжньої віри в неї.

У 1930-х роках радянська влада долучила до способів пропагандистського використання національних мов такі форми масового інформування, як радіо та кіно. Зокрема, Секретаріат ВУЦВК постановив у 1930 р. "зобов'язати Всеукраїнську фотокіно управу терміново організувати випуск фільмів німецькою, єврейською, польською, болгарською та чеською мовами" і організувати обслуговування національних меншин пересувними кіноустановками. Крім того, визнавалося за необхідне "по всіх гучномовних радіостанціях

України організувати пересилання мовами цих нацменшин (у тому числі чеської – О.М.)" [До історії 1992: 105]. За звичай такі кінофільми й радіопередачі доносили до слухачів матеріали навчального та політичного характеру – ідеологічно "правильні" новини, агітаційні матеріали, рішення партійних з'їздів.

Чехи в Україні намагалися підтримувати мовні зв'язки з історичною батьківщиною. Зокрема, виписували газети й книги, користувалися шкільними підручниками, що видавалися рідною мовою в Чехословаччині. Для прикладу, у 1927/28 н.р. в умовах повної відсутності надрукованої в Радянському Союзі чеськомовної літератури чеськомовні школи в Україні працювали виключно з підручниками рідною мовою, виданими у Чехословаччії: читанка "Утро" (автори Кожишек і Тума); "Арифметика" (автор Матолін, ч. I, II, III, IV); "Збірник революційних пісень" (автор Урбан); піонерська газета "Півник", видання Комуністичного видавництва в Празі. [Листування 13 жовтня 1927– 27 вересня 1928: 46]. Чеське населення мало змогу читати друковану в Чехословаччині газету "Руде Право".

Цікаво, що в деяких випадках радянська влада сама ініціювала контакти між радянськими чехами та їх історичною батьківщиною. Для прикладу, в травні 1927 та червні 1928 року в чеському місті Брно влаштувалася національно-державна виставка сучасної культури, яка мала продемонструвати культурні досягнення Чехословаччини. Оскільки на той час в Чехії почали поширюватися слухи про скрутне становище чехів у СРСР, Всесоюзне товариство зв'язків із закордоном (м. Москва) звернулося до ЦК НМ з проханням надати матеріали про стан культурного життя чехів в УСРР (кількість чеських шкіл, хат-читалень, клубів) для використання цих матеріалів на виставці у відділі

"Чехословаки по-за батьківщиною (головні культурні установи чехів-колоністів в різних країнах" [Листування 13 жовтня 1927–27 вересня 1928: 48, 15]. Таким чином радянська влада хотіла переконати світ, що чеськомовна громада в СРСР має достатні умови для збереження своєї мовної й культурної ідентичності.

Варто згадати у цьому зв'язку ім'я професора Є.Рихлика, члена Етнографічної комісії Всеукраїнської Академії наук й голови Кабінету вивчення національних меншостей при ній, який займався науковим дослідженням мовних, культурно-освітніх, соціально-побутових та інших проблем життя чеської національної групи. Зокрема протягом 1920-1927 років він проводив ґрунтовне обстеження чеських колоній Волині. Його діяльність сприяла встановленню тісних контактів науковців з мешканцями чеських колоній, утворенню чисельних кореспондентських пунктів, дописи з яких надсилалися до Академії наук. Матеріали цього етнографічного дослідження знайшли відображення в цілій низці публікацій Є.Рихлика про побут та особливості лексики мешканців чеських колоній [Чирко 1995: 114-115].

Як відомо, з початку 1933 року в роботі з національними меншинами сталася зміна пріоритетів і почало спостерігатися поступове гальмування. Врахування національних культурних особливостей дедалі більше набувало формального характеру. Відбувався перегляд національно-культурної політики ЦК ВКП(б) в Україні, її суть почала змінюватися, була розгорнута боротьба з "націонал-ухильництвом", "націоналістичною контрабандою", "українським націоналізмом", "польськими й німецькими фашистами". Як доводять сучасні українські історики, відхід від попередніх позицій у питанні національно-культурного розвитку етнічних меншин був викликаний, зокрема, тим,

що специфіка соціальної структури етнічних меншин (значно більша вага заможного селянства) стала причиною того, що саме в національних районах був найбільший опір колективізації. Розпочаті репресії проти незадоволених знецінювали основні напрямки культурної роботи серед етнічних меншин України [Єфіменко 2001: 38; Якубова 1999: 44.]. При цьому постійно нагадувалося про необхідність посилення культурно-політичної роботи серед нацменшин. Така робота набула форми перевірки освітніх і культурних закладів, що мали стосунок до національних меншин, на предмет їх ідеологічної, тобто прокомуністичної, надійності.

Подібна перевірка була проведена в лютому 1933 р. в Київському інституті лінгвістичної освіти (УЛЮ). У результаті огляду навчального процесу інституту сектором кадрів НКО було висунуто цілу низку звинувачень у недоліках і порушеннях, які серйозно вплинули на долю цього навчального закладу. Інституту було зроблено суворі зауваження стосовно невинновданого подрібнення фахів, нерациональної побудови навчального плану і "безпідставної й надмірної" зорієнтованості „на Захід” при одночасній недостатності "потрібного місця й часу для предметів, які були б базою для ознайомлення з соціалістичним будівництвом СРСР, з географією, історією Росії, з російською літературою, історією партії та інші" [Доповідні 14 березня 1933 - 2 жовтня 1933: 20а].

З метою виправлення ситуації було ухвалено внести у навчальний процес необхідні зміни. Насамперед, вимагалось негайно провести ліквідацію та злиття "нежиттєвих" груп, до яких було віднесено й польсько-чеський відділ. Студенти цього відділу були переведені до Київського польського інституту соціального

виховання. Ця акція фактично призупинила розгорнуту спершу досить широко підготовку лінгвістичних кадрів для культурно-освітніх закладів національних меншин, бо з числа груп, що набиралися для вивчення мов національних меншин не відбулося навіть першого випуску. Коли Київський польський ІСВ було реорганізовано в 1933/34 н.р. у Київський польський педагогічний інститут, про чеський сектор при ньому вже не йшлося [Бюлетень 1933: 8]. А у вересні 1935 р. рішенням Політбюро ЦК КП(б)У цей вищий навчальний заклад взагалі було ліквідовано за його "недоцільністю" [Рішення 28 грудня 1934 –25 листопада 1935].

Керівництво Київського інституту лінгвістичної освіти, в свою чергу, було звинувачене у контрреволюційній діяльності. В результаті відбулася зміна керівництва, а на 1933/34 навчальний рік в інституті були залишені тільки два відділи: німецької та англійської мов. Невдовзі (в 1934 р.) його взагалі було переведено до м. Харкова [Историческая 1960: 1].

Резолюція листопадової (1933) постанови ЦК КП(б)У "Підсумки й найближчі завдання проведення національної політики на Україні" вирішила подальшу долю культурно-освітніх установ для національних меншин республіки. Національні навчальні заклади були піддані підозрі в "засміченні ворожими елементами", що дало поштовх цілій серії наступних постанов, спрямованих на "очищення" освітньої галузі.

У системі шкільної освіти для національних меншин у 1933-34 р. відстоювання національної мови викладання учителями чи батьками дітей, заперечення проти переведення національних шкіл на українську чи російську мову навчання, як на документальному матеріалі переконливо доводить Г.Г.Єфіменко [Єфіменко 2001], вже

позиціонувалося компартійними органами як негативний прояв націоналізму, з яким слід рішуче боротися.

Після перевірки в червні 1937 р. ЦВК УРСР обслуговування радянським апаратом населення національних районів рідною мовою його стан, як і наприкінці 20-х – на початку 30-х рр., був визнаний незадовільним. Але результатом перевірки стало не сприяння переходу органів влади в місцях компактного проживання національних меншин на мову цих етнічних груп, а прийняття рішення, що "діловодство в районних апаратах в усіх випадках, коли воно ведеться нерідною мовою, повинне проводитися державною мовою УРСР, тобто українською мовою" [Єфіменко 2001: 44].

Одним з вирішальних кроків, що остаточно згорнули політику сприяння мовному й культурному розвитку національних меншин, стало прийняття Політбюро ЦК КП(б)У постанови "Про реорганізацію національних шкіл на Україні" (10 квітня 1938 р.) " та РНК УРСР "Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педагогічного інституту і особливих національних відділів та класів у школах, технікумах і вузах УРСР" (29 червня 1938 р.). У першій із згаданих постанов говорилося: "Перевіркою встановлено, що вороги народу – троцькісти, бухаринці й буржуазні націоналісти, які орудували в НКО УРСР, насаджували особі національні німецькі, польські, чеські, шведські, грецькі й інші школи, перетворюючи їх в очаги буржуазно-націоналістичного, антирадянського впливу на дітей" [Протоколи 10 квітня–17 червня 1938: 2]. Всі національні школи, технікуми, відділи при педвузах були ліквідовані шляхом переведення їх на навчальні плани і програми радянських шкіл, технікумів, вузів звичайного типу з викладанням українською або російською мовою. У різних регіонах

України в місцях компактного проживання національних меншин масового характеру набули репресії та депортації мільйонів громадян різних національностей з місць їх історичного проживання в Україні у "віддалені місця СРСР".

На сучасному етапі розбудови України як суверенної демократичної держави та її інтеграції до європейського товариства проблема збереження й використання мов національних меншин як засобу національного самовизначення набуває особливого значення. Досі в Україні збереглися суто чеські національні селища: Мала Зубовштіна (заснована 1871 р.) та Малинівка – в Житомирській області; Веселинівка, Мала Олесандрівка та Ново-Самарка (заснована 1869 р.) – в Одеській області; Миколаєвка – у Вінницькій; Новогородівка (перша назва Чехоград, заснована 1869 р.) – в Запорізькій; Богемка – в Миколаївській області; Александрівка (заснована 1864 р.) та Лобаново (перша назва Богемка, заснована 1861 р.) – в Криму. В цих селищах нині проживає близько 3 000 чехів, котрі в щоденному житті зберегли чеську мову, традиції та релігійні обряди (за даними сайту Посольства Чеської Республіки – *О.М.*). У селі Боратин Волинської області проживає 200 родин чеського походження (за даними сайту Волинської обласної державної адміністрації – *О.М.*). Вивчення ними мови, історії, культури та традицій історичної батьківщини відбувається сьогодні головним чином факультативно у недільних школах, культурно-освітніх товариствах та інших культурно-освітніх закладах і організаціях. Крім того, набуває поширення вивчення чеської мови українцями, для яких вона є іноземною мовою. Наприклад, у Житомирському державному університеті імені Івана Франка студенти-філологи за бажанням

факультативно вивчають чеську мову.

Як висновок відзначимо, що популяризація чеської мови в Україні заслуговує на більшу увагу в різних площинах: як рідної мови для представників етнічної групи, що проживає тут; як іноземної мови країни-сусіда; як спорідненої мови з групи західнослов'янських мов.

Література

- Бюлетень НКО. 8/1925, с. 52.
- Бюлетень НКО. 40/1930, с. 5.
- Бюлетень НКО. 32/1933, с.4-9.
- Бюлетень НКО. 30/1935, с. 6-10.
- Висновки і пропозиції по обстеженню національних сільрад Волинського округу: ЦДАВОВ, ф. 413, оп.1, спр. 509, 1930 р.
- Войналович Л.П.: Підготовка вчителів для шкіл національних меншин (20 – 30-ті рр. ХХ ст.): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Житомир 2011.
- Гофман Л.: Загальне навчання серед нацменшостей. In: Комуністична освіта 2-3/1931, с. 28-34.
- Гусєва С.О., Цобенко М.М.: З досвіду розв'язання національного питання на півдні України (1920-1930 рр.). In: Український історичний журнал 2/1991, с. 45-54.
- Двенадцатый съезд Российской Коммунистической Партии (большевиков): Стенографический отчет. 17 – 25 апреля 1923 г. Москва 1923.
- До історії міжнаціональних процесів в Україні (30-ті роки). In: Український історичний журнал 12/1992, с. 91-106.
- Документи про національний склад районів та сільрад в УСРР (списки, відомості, листування): ЦДАВОВ, ф. 413, оп.1, спр. 541, 7 січня – 4 грудня 1931 р.
- Доповідні записки Українського ІЛЮ про організацію заочного сектору бюро перекладів при інституті, учбові плани, програми ін-ту на 1932/33 р.: ЦДАВОВ, ф.166, оп. 11, спр.325, 14 березня 1933 – 2 жовтня 1933 р.
- Єфіменко Г.Г.: Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932-1938). Інститут історії України, Київ 2001.
- Журнал Министерства Народного Просвещения CLXXX/ 1875, с.1-65.
- Звіти про роботу ЦК національних меншостей при ВУЦВК на 1924 – 1926 рр.: ЦДАВОВ, ф. 413, оп.1, спр. 10, 1924-1926 рр.
- Историческая справка института за 1930-1959 годы: Державний архів

Харківської області, ф.1780, оп.3, спр.565.

Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: К 10-й годовщине Октябрьской революции. По материалам Центральной комиссии национальных меньшинств при ВУЦИК. Издательство ЦК Нацмен при ВУЦИК, Харьков 1927.

Коменский Я.А.: Великая дидактика. In: Избранные пед. сочинения: В 2-х т. Т.1. Педагогика, Москва 1982, с.399-401.

Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня 1926 року. Серія I. Демографія. Харків, 1928.

Листування з Волинським ІНО про організацію чеського семінару: ЦДАВОВ, ф.166, оп.6, спр. 4702, 19 листопада 1926 р.–12 липня 1929 р.

Листування з Київським українським педтехнікумом про призначення стипендій та асигнування на це коштів: ЦДАВОВ, ф.166, оп.6, спр. 5032, 22 листопада 1926 р.–24 вересня 1927 р.

Листування з Наркомосом УСРР про поліпшення культосвітнього обслуговування національних меншостей, видання учбової літератури на національних мовах: ЦДАВОВ, ф. 413, оп.1, спр. 353, 13 жовтня 1927 р. – 27 вересня 1928 р.

Листування з окружними інспектурами народної освіти про організацію курсів по перепідготовці чеських вчителів: ЦДАВОВ, ф.166, оп. 6, спр. 10903, 9 листопада 1926 р.–29 жовтня 1930 р.

Листування з Центральним інститутом заочного навчання, Українським ін-том лінгвістики про організацію заочного навчання чужоземних мов: ЦДАВОВ, ф.166, оп.9, спр.1764, 24 листопада 1930-30 грудня 1931 р.

Листування з Центрвидавком при ВУЦВК про замовлення брошури по сільськогосподарському податку на мовах нацменшостей; плани видання літератури мовами нацменшостей: ЦДАВОВ, ф. 413, оп.1, спр. 352, 31 жовтня 1927 – 1 вересня 1928 р.

Матеріали про роботу Українського інституту лінгвістичної освіти: ЦДАВОВ, ф.166, оп.9, спр.1767, 1930 – 1932 рр.

Мисечко О. Є.: Формування системи фахової підготовки вчителя іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України (початок ХХ ст. – початок 1960-х років). Полісся, Житомир 2008.

Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект / [М. І. Панчук, В. А. Войналович, О. Галенко та ін.; І. Ф. Курас (голов. ред.)]. ІПЕІНД, Київ 2000.

Національні меншості в Україні (Реєстр селищ). Харків, 1925.

Нейман Н. К.: Забезпечимо політехнічну школу нацменшостей

педагогічними кадрами. Комуністична освіта 2/1934, с. 91-96.

Протоколи №№20-24 засідань Політбюро ЦК КП(б)У: ЦДАГО, оп.6, спр. 463, 10 квітня–17 червня 1938 р.

Протоколи засідань підготовчої комісії РНК УРСР, колегії НКВС, НКО, НКЮ, НАПраці УРСР та матеріали до них: ЦДАВОВ, ф.1, оп.6, спр.41, 10 травня–12 вересня 1930 р.

Протоколи, доповідні записки, відомості, таблиці ... Стан роботи серед малочисельних національних меншостей: ЦДАВОВ, ф. 413, оп. 1, спр. 372, 28 вересня 1928 р. – 22 квітня 1929 р.

Рішення Політбюро ЦК КП(б)У: ЦДАГО, оп.16, спр. 12, 28 грудня 1934 р. – 25 листопада 1935 р.

Ряпо Я.: Народна освіта на Україні за 10 років революції. Держвидав України, Харків 1927.

Сайт Волинської обласної держадміністрації: <http://www.voladm.gov.ua/index.php>

Сайт Посольства ЧР в Україні : https://www.mzv.cz/kyiv/uk/x2010_05_17/x2004_02_26/index.html

Чирко Б. В.: "Шкідництво різних націй..." (Національні меншини на Україні у 1920-30-х роках за документами ЦДАГО України). In: Архіви України 4/1992, с. 32–403.

Чирко Б. В.: Національні меншини в Україні (20–30 роки ХХ століття). Асоціація "Україна", Київ 1995.

Якубова Л.Д.: Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30 рр.): коренізація і денаціоналізація. In: Український історичний журнал 1/1999, с. 44.

Summary

The article focuses on historical facts that highlight participation of Czechs in the language policy conducted on the territory of Ukraine at different time-periods: starting with the first wave of migration at 1860s, following to the national revival in 1920s-1930s and up to the present day.

Key words: Czech national minority, Classics, Czech language, J.A.Komenskyj, language teachers, language education, language policy.